

Tietosuoja- asetus ja lasten oikeudet erityisesti perusopetuksen ammattilaisten näkökulmasta

Laura Francke, lakimies
Sanna Haanpää, lakimies
Opetushallitus

*Myös digilaitte on hyvä palvelija, mutta huono isäntä.
Kasvattajan tehtävänä on määritellä pelisäännöt
sen käytölle.*

Oikeus perusopetukseen kuuluu jokaiselle

Suomessa jokaisella lapsella on perustuslaissa taattu subjektiivinen oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Perustuslain mukaan jokaisella nuorella on yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta koulutusta, kuten lukiokoulutusta, ammatillista koulutusta ja korkeakoulutusta, sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä.

Kunnalla on velvollisuus järjestää perusopetusta sen alueella asuville lapsille ja osoittaa lähikoulu tai muu opetuksen järjestämispaikka. Lähikoulun sijaan huoltajat voivat hakea lapselle koulupaikkaa myös muusta koulusta. Oppilaalla on työpäivinä oikeus saada opetussuunnitelman mukaista opetusta, oppilaanohjausta sekä riittävää oppimisen ja koulunkäynnin tukea heti tuen tarpeen ilmetessä. Opetus ja sen edellyttämät oppikirjat ja muu oppimateriaali sekä työvälineet ja työaineet ovat oppilaalle maksuttomia. Koulun opetuksessa käyttämien sähköisten oppikirjojen, muun oppimateriaalin sekä työvälineiden tulee samoin olla oppilaalle maksuttomia.

Vammaisella ja muulla erityistä tukea tarvitsevalla oppilaalla on lisäksi oikeus saada maksutta opetukseen osallistumisen edellyttämät tulkitsemis- ja avustajapalvelut, muut opetuspalvelut, erityiset apuvälineet sekä lain nojalla järjestettävät palvelut. Oppilaalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Opetuksen järjestäjän tulee edistää kaikkien oppilaiden osallisuutta ja huolehtia siitä, että kaikilla oppilailla on mahdollisuus osallistua koulun toimintaan ja kehittämiseen sekä ilmaista mielipiteensä oppilaiden asemaan liittyvistä asioista.

Oppilaan henkilötietojen käsittely perusopetuksessa

Oppilaan henkilötietojen käsittelyyn liittyvästä tietosuojasta säädetään EU:n tietosuoja-asetuksessa, tietosuojalaissa ja perusopetuslaissa. Henkilötietojen käsittelyn koulussa tulee perustua tietosuoja-asetuksen mukaiseen käsittelyperusteeseen. Opetuksessa henkilötietojen käsittelyn oikeusperuste on lakisääteinen tehtävä, perusopetuksessa siis perusopetuksen järjestäminen ja toteuttaminen perusopetuslain mukaisesti. Kun henkilötietojen käsittely perustuu lakisääteiseen tehtävään, ei tietojen käsitteleminen edellytä rekisteröidyn suostumusta.

Koulussa voidaan käsitellä vain sellaisia oppilasta tai hänen huoltajaansa koskevia tietoja, joiden tarpeellisuus pystytään perustelemaan oppilaan opetuksen järjestämisen kannalta. Käyttötarkoituksen kannalta tarpeettomia tietoja ei saa käsitellä edes henkilön suostumuksella. Jos tavoiteltuun lopputulokseen voitaisiin päästä vähemmällä henkilötietojen käsittelyllä tai kokonaan ilman sitä, tarpeellisuuskynnys ei ylity. Pelkkä opetuksen tai koulutuksen järjestäjän tehtävien suorittamisen helpottaminen tai mielenkiinto jostain oppilaaseen tai huoltajaan liittyvästä asiasta ei oikeuta tietojen minimoinnin periaatteesta poikkeamiseen.

Henkilötietojen käsittelyn tulee olla koulun toiminnan kannalta asiallisesti perusteltua. Vakiintuneesti tällaisia tarpeellisia tietoja ovat olleet oppilaan nimi, henkilötunnus, yhteystiedot, huoltajan nimi- ja yhteystiedot sekä oppilaan poissaoloja, ainevalintoja, arviointia ja kurinpitokeinoja koskevat merkinnät. Myös tiedot, joita kertyy yksilön toimiessa sähköisessä ympäristössä,

voivat olla henkilötietoja.

Perusopetuslaissa ei ole yksilöidysti määritelty, mitä oppilaan tai huoltajan henkilötietoja on välttämätöntä käsitellä opetuksen järjestämisen perusteella. Opetus- ja kulttuuriministeriössä on käynnissä arviointi siitä, tuleeko esimerkiksi koulutusta koskevia lakeja päivittää tältä osin tietosuoja-asetuksen perusteella.

Tietosuoja-asetuksen mukaan erityisiä henkilötietoryhmiä koskevan tiedon (ns. arkaluonteisen tiedon) käsittely on sallittua vain poikkeustapauksissa. Tällaisen tiedon käsittelystä säädetään tietosuoja-asetuksen lisäksi kansallisessa tietosuojalaissa ja käsittelyn tulee johtua välittömästi perusopetuslaissa opetuksen järjestäjälle säädetyistä tehtävistä. Erityisiä henkilötietoryhmiä koskevat tiedot ovat usein salassa pidettäviä myös julkisuuslain perusteella. Perusopetuksessa erityisiä henkilötietoryhmiä koskevia tietoja ovat esimerkiksi henkilön terveydentilaa tai uskonnollista vakaumusta kuvaavat tiedot. Koulussa tällaisen tiedon käsittely saattaa olla tarpeen vaikkapa uskonnonopetuksen, erityisen tuen tai kouluruokailun järjestämiseksi.

Oppilaiden henkilötiedot voivat olla paitsi kirjallisessa tai sähköisessä muodossa, myös esimerkiksi valokuvina tai ääni- tai kuvatallenteina. Tietosuoja-asetusta ei kuitenkaan sovelleta tallentamattomiin henkilötietoihin. Esimerkiksi opettajan ja oppilaan suulliset keskustelut, joita ei tallenneta mihinkään, jäävät sen soveltamisalan ulkopuolelle.

Koulu rekisterinpitäjänä

Perusopetuksessa rekisterinpitäjänä toimii opetuksen järjestäjä. Esimerkiksi kunnan järjestämässä perusopetuksessa rekisterinpitäjänä on opetustoimen hallinnosta vastaava toimielin kunnassa. Yleensä se on lautakunta. Tämä lautakunta voi delegoida rekisterinpitoon liittyviä tehtäviä koulujen hoidettaviksi, jos sille on kunnan hallintosäännössä määrätty tällainen delegointitoimivalta, mutta lautakunnan asiana on määrätä tarkemmin rekisterinpidon vastuista ja tehtävistä. Yksityisessä koulussa puolestaan rekisterinpitäjänä on koulutusta ylläpitävä yhteisö, ja valtion oppilaitos on itse rekisterinpitäjä. Opetuksen järjestäjä on vastuussa siitä, että henkilötietojen käsittely tapahtuu tietosuoja-asetuksen mukaisesti.

Opetuksen järjestäjien on tarkistettava informointikäytäntönsä ja päivitettävä ne vastaamaan tietosuoja-asetuksen vaatimuksia. Rekisterinpitäjän eli opetuksen järjestäjän tulee ylläpitää selostetta käsittelytoimista. Tietosuoja-asetus korostaa rekisteröidyn oikeuksia saada tietää, mitä tietoja hänestä on tallennettu koulun rekistereihin ja tietokantoihin, tietojen säilytysaika sekä millä perusteella ja kenelle tietoja säännönmukaisesti luovutetaan. Opetuksen järjestäjän on hyvä suunnitella etukäteen, miten toimitaan, kun koululle tulee tietopyyntö vaikkapa tietystä oppilaasta tallennetuista tiedoista.

Rekisterinpitäjän tulee informoida rekisteröityä henkilötietojen käsittelystä tiiviisti esitetyssä, läpinäkyvässä sekä helposti ymmärrettävässä ja saatavilla olevassa muodossa. Ei siis riitä, että henkilötietojen käsittelyä koskevat tiedot ovat rekisteröidyn saatavilla, vaan tiedot on tarjottava rekisteröidylle ymmärrettävässä, tiiviissä ja selkeässä muodossa.

Rekisterinpitäjän eli opetuksen järjestäjän on suunniteltava ja toteutettava riittävät tekniset ja organisatoriset turvatoimet ja määritettävä tietojärjestelmälle

riittävä tietoturvasato. Tämä tarkoittaa esimerkiksi opetuksen järjestäjän määrittämiä tietojärjestelmän ja palvelinympäristön teknisiä tietoturva vaatimuksia sekä organisaation sisällä toteutettavaa käyttöoikeuksien rajaamista ja käytön valvontaa. Opetuksen järjestäjän palveluksessa olevilla henkilöillä tulee olla oikeus päästä tarkastelemaan rekisterin sisältämiä tietoja vain heidän työtehtäviensä edellyttämässä laajuudessa. Tietojen näkyvyyttä voidaan hallita tehtäväkohtaisin käyttöoikeuksin sekä henkilökohtaisin käyttäjätunnuksin ja salasanojin.

Oppilashallintojärjestelmät

Henkilörekisteriin liittyvissä kysymyksissä on olennaista erottaa tietosuoja-asetuksen mukainen rekisterinpitäjä ja henkilötietojen käsittelijä.

Opetuksen järjestäjä toimii oppilashallintojärjestelmän rekisterinpitäjänä, järjestelmän toimittaja puolestaan henkilötiedon käsittelijänä. Järjestelmän toimittaja käsittelee henkilötietoja opetuksen järjestäjän lukuun. Järjestelmän toimittajan tulee suorittaa koulutuksen järjestäjän edellyttämät suojatoimet teknisten ja organisatoristen toimien toteuttamiseksi. Opetuksen järjestäjän ja järjestelmän toimittajan tulee myös laatia keskenään tietosuoja-asetuksen mukainen henkilötietojen käsittelyä koskeva sopimus. Lisäksi rekisterinpitäjän on huolehdittava, että henkilötietojen käsittelijä ja sen palveluksessa olevat ja henkilötietoja käsittelevät henkilöt sitoutuvat noudattamaan salassapitovelvollisuutta.

Perusopetuksessa käsitellään erilaisia julkisuuslain mukaan salassa pidettäviä tietoja, esimerkiksi terveyttä, oppilashuoltoa tai erityistä tukea koskevia tietoja. Salassa pidettävää viranomaistietoa ei saa näyttää eikä luovuttaa sivullisille. Opetuksen järjestäjän omaa henkilökuntaa ei kuitenkaan ole pidettävä sivullisena, vaan henkilöstöllä tulee olla oikeus päästä tarkastelemaan rekisterin sisältämiä tietoja siinä laajuudessa kuin heidän työtehtävänsä sitä edellyttävät. Käyttövaltuuksien ja katseluoikeuksien määrittäminen ja rajoittaminen kuuluu opetuksen järjestäjän vastuulle, ei järjestelmän toimittajalle.

Koulussa opetetaan vastuullista tieto- ja viestintäteknologista osaamista

Perusopetuksen perusteissa määritellään laaja-alaisen osaamisen osa-alueita, joiden tavoitteet ja sisällöt toteutuvat osana kaikkien oppiaineiden opetusta. Laaja-alaisella osaamisella tarkoitetaan tietojen, taitojen, arvojen, asenteiden ja tahdon muodostamaa kokonaisuutta. Osaaminen sisältää myös kyvyn käyttää tietoja ja taitoja tilanteen edellyttämällä tavalla. Laaja-alaisen osaamisen osa-alueita ovat muun muassa monilukutaito sekä tieto- ja viestintäteknologia (tvvt). Tvt-osaaminen on kansalaistaito sekä itsessään että osana monilukutaitoa. Se on oppimisen kohde ja väline. Perusopetuksessa kaikilla oppilailla tulee olla mahdollisuudet tvt-osaamisen kehittämiseen.

Tvt-osaamista kehitetään neljällä pääalueella:

1. Oppilaita ohjataan ymmärtämään tieto- ja viestintäteknologian käyttö- ja toimintaperiaatteita ja keskeisiä käsitteitä sekä kehittämään käytännön tvt-taitojaan omien tuotosten laadinnassa.
2. Oppilaita opastetaan käyttämään tieto- ja viestintäteknologiaa vastuullisesti, turvallisesti ja ergonomisesti.
3. Oppilaita opetetaan käyttämään tieto- ja viestintäteknologiaa tiedonhallinnassa sekä tutkivassa ja luovassa työskentelyssä.
4. Oppilaat saavat kokemuksia ja harjoittelevat tvt:n käyttöä vuorovaikutuksessa ja verkostoitumisessa.

Kaikilla näillä alueilla tärkeää on oppilaiden oma aktiivisuus ja mahdollisuus luovuuteen sekä itselle sopivien työskentelytapojen ja oppimispolkujen löytämiseen. Tieto- ja viestintäteknologia tarjoaa välineitä tuoda omia ajatuksia ja ideoita näkyviin monin eri tavoin, ja siten se myös kehittää ajattelun ja oppimisen taitoja.

Lapset käyttävät tieto- ja viestintäteknologiaa myös vapaa-ajalla, minkä vuoksi huoltajilla on keskeinen rooli lasten ja nuorten hyvän kasvun ja kehityksen turvaamisessa koulupäivän ulkopuolella. Mediataitoja ei siis suinkaan opetella vain koulussa, vaan taitoja kehitetään myös yhdessä huoltajan kanssa. Huoltajan on siksi hyvä seurata lapsen käyttämiä sosiaalisen median ympäristöjä ja keskustella kotona lapsen ja nuoren kanssa hänen kaverisuhteistaan koulussa, vapaa-aikana ja verkossa, koska merkittävä osa lapsiin kohdistuvasta kiusaamisesta ja häirinnästä tapahtuu juuri vapaa-ajalla. Mikäli lasta tai nuorta on kiusattu tai häiritty koulussa, huoltajan tulee olla yhteydessä opettajaan tai rehtoriin, jotta koulu voi puuttua asiaan ja suojata oppilaita heidän turvallisuuttaan uhkaavilta tekijöiltä.

Omat laitteet opetuksessa

Lähtökohtana on, että opetuksessa käytetään koulun laitteita, mutta myös oppilaan omaa laitetta voidaan käyttää osana opetusta. Alle 15-vuotiaan osalta huoltaja päättää, tuoko lapsi oman mobiililaitteensa kouluun ja käyttääkö sitä opetuksessa. Viisitoista vuotta täyttänyt puolestaan päättää lähtökohtaisesti itse, ottaako oman mobiililaitteensa kouluun ja käyttääkö sitä opetuksessa. Myös alle 15-vuotiaan lapsen mielipidettä on sekä huoltajan että koulun tärkeä kysyä häntä itseään koskevissa asioissa.

Koulu vastaa siitä, että koulun opetuksessaan käyttämissä laitteissa noudatetaan tietosuoja-asetusta ja tietosuojalakeja. Oppilaan opetuksessa käyttämä oma laite on oppilaan huoltajan tai oppilaan omaisuutta, ja he vastaavat itse laitteen tietosuojasta. Oppilas voi käyttää omaa laitettaan omien henkilö tietojensa katseluun esimerkiksi Wilmassa. Jos koulu sallii koulun henkilörekistereiden käytön oppilaan omassa laitteessa myös muiden oppilaiden tietojen osalta, vastaa koulu henkilötietojen käsittelystä.

Valokuvan tai videon ottaminen ja julkaiseminen

Koulu voi ottaa toiminnassaan valokuvia ja videoita. Jos koulussa säilytetään sellaisia valokuvia tai videoita, joista henkilöt ovat tunnistettavissa, ne muodostavat tietosuoja-asetuksen mukaisen henkilökisterin. Sama koskee myös koulun turvallisuuden varmistamiseksi suoritettavaa kameravalvontaa. Koulu tarvitsee luvan oppilaan huoltajalta tai 15 vuotta täyttäneeltä oppilaalta itseltään, jotta se voi julkaista kuvan tai videon oppilaastaan esimerkiksi verkkosivuillaan. Oppilaan mielipide kuvan tai videon julkaisuun on syytä kysyä kaikissa tapauksissa. Oppilaan kanssa keskusteltaessa oppilaalle on selvitettävä kuvan julkaisuun liittyvät asiat ymmärrettävällä ja selkeällä tavalla. Oppilaan tulee tietää ja ymmärtää, mihin hän on suostumassa. On kuitenkin aiheellista aina miettiä, onko oppilaiden henkilötietojen julkaiseminen verkossa tarpeellista, vaikka oppilas antaisikin siihen suostumuksensa.

Koulussa on tarpeellista keskustella oppilaiden kanssa siitä, minkälaisia kuvia ja tietoja itsestään kannattaa julkaista. Opetukseen on muutenkin tärkeä sisällyttää tietosuoja-asioita. Kun valokuviaan tai tietojaan julkaisee sosiaalisen median palveluissa, niitä saatetaan käyttää myös muihin tarkoituksiin palvelun käyttöehtojen mukaisesti. Ja vaikka kuvat ja muut tiedot poistaisi palvelusta, ne saattavat päätyä säilytettäväksi muihin palveluihin. Sen vuoksi kannattaa tutustua palvelun käyttöehtoihin esimerkiksi ennen kuviensa julkaisemista. Internetin maailmaan päätnyt materiaali voi hyvin säilyä siellä loputtomiin. Sitä voi tulla vastaan vielä vuosienkin päästä.

Oppilas saa ottaa valokuvan tai videon oppitunnilla, jos opettaja on antanut siihen luvan. Opetukseen liittymätön kuvaaminen ja videoiminen voidaan järjestyssäännöissä kieltää opetusta ja oppimista häiritsevänä. Jos oppitunnilla kuvataan, on tärkeää sopia erikseen, mihin kuvia voidaan käyttää ja saako niitä julkaista ja jakaa muille. Koulu ja koti voivat tukea lapsen hyvää mobiililaitteen käyttöä ja opettaa laitteen käytön pelisääntöjä kuten sen, että kenetäkään otettua kuvaa tai videota ei pidä julkaista ilman asianomaisen lupaa.

Koulu on julkinen paikka, joten valokuvaamista, videointia ja nauhoittamista ei voida opetuksettomana aikana kokonaan kieltää. Hyviin tapoihin kuitenkin kuuluu, että henkilö kysyy luvan toiselta henkilöltä ennen kuvan tai videon ottamista. Pukuhuone-, wc- ja muissa vastaavissa tiloissa kuvaaminen loukkaa yksityisyyttä. Kuvaaminen näissä tiloissa on rikoslaissa säädetty rangaistavaksi.

Lisätietoja

Opetus- ja kulttuuriministeriön Tietosuojaopas oppilaitoksille <https://minedu.fi/tietosuojaopas>

Opetushallituksen Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa –opas https://www.oph.fi/julkaisut/2017/tietokoneen_kannykan_ja_muiden_mobiililaitteiden_kayttoon_liittyvista_oikeuksista_ja_velvollisuuksista_koulussa

Opetushallituksen Mobiililaitteet koulussa –sivut https://www.edu.fi/tvt_opetuksessa/mobiililaitteiden_kaytto_koulussa

Opetushallituksen ohje järjestyssääntöjen laatimisesta https://www.oph.fi/julkaisut/2016/jarjestyssaantojen_laatiminen